

Graven in Lieuwerderwolde

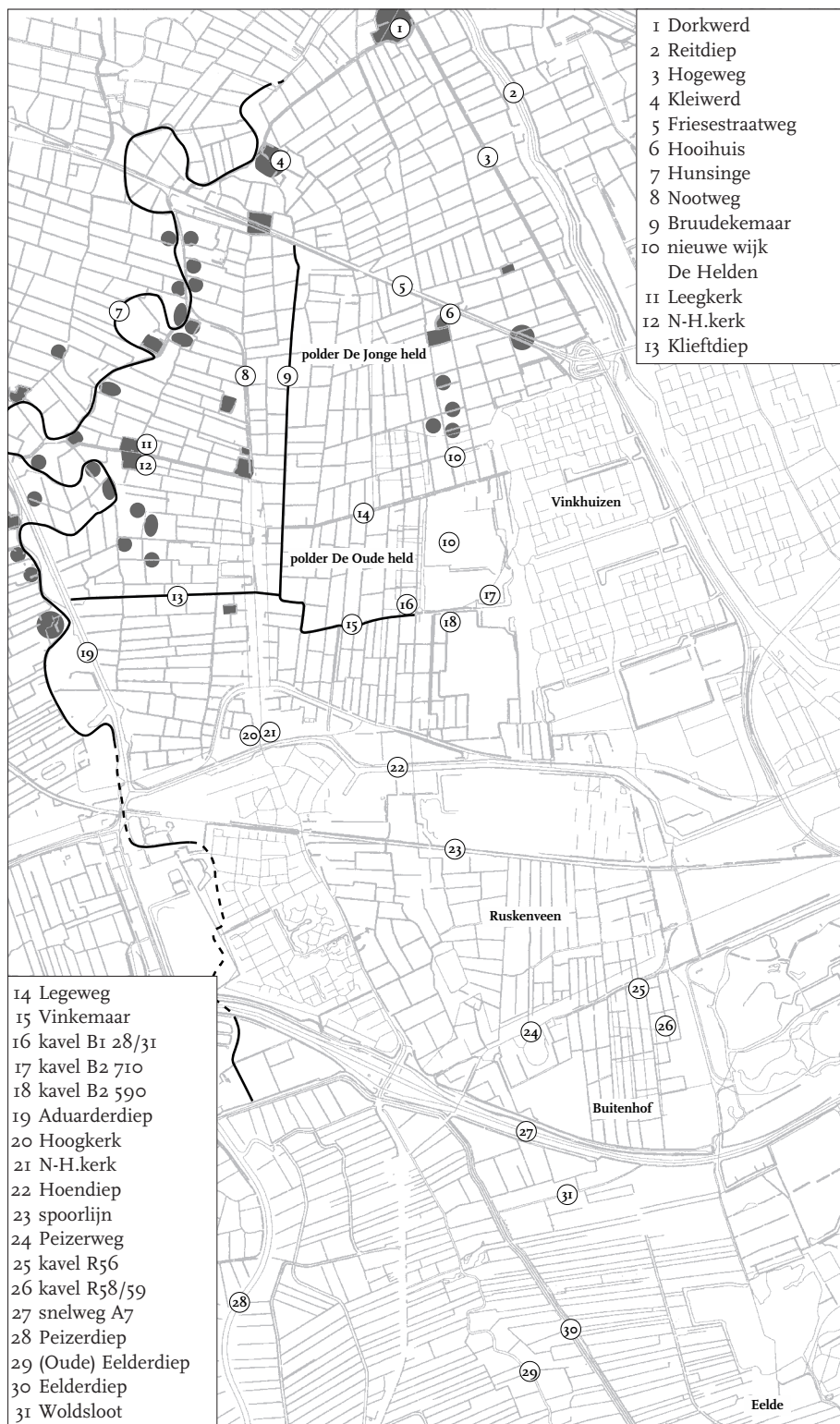
Gert Kortekaas

Inleiding

In de komende tien jaren zullen een aantal nieuwe woonwijken worden aangelegd, aan de westzijde van de huidige stad. Een gedeelte daarvan komt te liggen ten zuiden van de spoorlijn Groningen - Leeuwarden: de wijken Buitenhof en Ruskenveen en een wijk bij Eelderwolde in de gemeente Eelde. Een ander deel ligt ten noorden van het Hoendiep en ten noordoosten van Hoogkerk, in de polder De Held (afb. 1). In de afgelopen twee jaar is een deel van deze laatste wijk, De Helden, aangelegd en de eerste Groningers wonen er al. Voor deze wijk is gekozen voor het wonen op 'wierden', opgehoogde terreinen omgeven door waterpartijen. Niet geheel toevallig, omdat Groningen met haar noordwestgrens grenst aan de zuidkant van het wierdenlandschap van de streek Middag in het Westerkwartier. Deze streek wordt wel gezien als een van de oudste en best bewaard gebleven cultuurlandschappen in Europa.

Omdat het aanleggen van nieuwe wijken met straten, groenzones en waterpartijen gepaard gaat met grootschalig grondverzet, zijn de belangrijkste gebieden vanuit archeologisch perspectief verkend. Hierbij is gelet op kleine hoogteverschillen, die kunnen wijzen op oude woonplaatsen, op scherven, die het vermoeden van een oude woonplaats kunnen versterken en op geulen, krekens en oude sloten. Ook zijn er een groot aantal grondboringen verricht om de opbouw van het gebied te leren kennen en aldus de geologische geschiedenis te kunnen reconstrueren. Dit onderzoek is niet het eerste dat in dit gebied wordt verricht. In de tweede helft van de jaren '60 zijn door de Stichting voor Bodemkartering (Stiboka) uit Wageningen verkenningen gedaan om een bodemkaart te maken¹. Daarbij werden in de omgeving van Eelderwolde tientallen 'veenterpjes' gevonden; kleine verhoogde boerderijplaatsen op veen, daterend uit ongeveer de 12de/13de eeuw². Ook in de noordelijker gelegen gebieden werden kleine wierden of boerderijplaatsen ontdekt. In 1974 kwam het proefschrift van W. Roeleveld uit, dat de geologische opbouw van de gehele provincie Groningen tot onderwerp had³. M. Miedema promoveerde in 1984 op een onderzoek van en naar alle toen bekende archeologische vindplaatsen⁴.

1. Zie hiervoor: Bodemkaart van Nederland, blad 7 West, Groningen, schaal 1: 50.000, uitgave 1973. Voor een gedetailleerde bodemkaart van de stad Groningen en omgeving, zie: Clingeborg 1990, 28 en 29.
2. Klungel 1971, 188-197; Jager 1990; Casparie 1988, 196-213.
3. Roeleveld 1974.
4. Miedema 1984.

Afb. 1. Overzicht van de in de tekst genoemde waterlopen, straten, plaatsen en opgravingen. Wierden zijn donkergrijs gemarkeerd.

De ondergrond

De bodemkundige kaart van de omgeving van Groningen laat zien dat Hoogkerk is gelegen op een smalle zandrug. Deze rug ligt parallel aan de Hondsrug, waarop Groningen is gelegen. Ten westen van de rug ligt het dal van de Hunsinge, zoals de oorspronkelijke voortzetting van het huidige Peizerdiep in de Middeleeuwen werd genoemd. Het dal tussen Hoogkerk en de Hondsrug is dat van de Drentse A en oorspronkelijk ook van het Eelderdiep. Het dal is opgevuld met kleiafzettingen in het noorden en veen in het zuiden. In het gebied waarop dit artikel betrekking heeft worden de afzettingen die aan of dichtbij het oppervlak liggen omschreven als kleigronden waarin zich in meer of mindere mate veen of veenresten bevinden. Van zuid naar noord is sprake van een afname van het voorkomen van veen en een toename van kleiafzettingen. Eenzelfde beeld ontstaat uit het proefschrift van Roeleveld. Bovendien onderscheidt hij in de omgeving van de Peizerweg en Leegkerk, op een diepte van circa 1 m onder NAP kleilig veen, dat overgaat in een zogenaamde vegetatiehorizont of -niveau⁵. Dit is een niveau waarop zich in het verleden, gedurende langere tijd vegetatie heeft ontwikkeld. Later is zo'n 'laagje' overspoeld geraakt met klei. Het wordt gezien als een stilstandsfase in de afzetting van klei vanuit de omgeving van de Waddenzee. Dit vegetatieniveau dateert van rond 500 voor Christus. Hierop bevinden zich een aantal kleiafzettingen en lokaal nog een tussen kleilagen gelegen tweede vegetatiehorizont uit circa 285 na Christus⁶. De zandige kleilagen die bijna op maaiveldhoogte liggen zijn volgens Roeleveld veel minder oud.

Opgravingen

Bij het archeologisch verkennen van de polders De Oude Held en De Jonge Held en in de nieuwe wijk Buitenhof zijn een twintigtal verlaten woonplaatsen aangetroffen. Een deel daarvan was al door de Stiboka en door Miedema gemeld. Vier van deze 'sites', één in Buitenhof en drie in De Oude Held, moesten op korte termijn opgegraven worden.

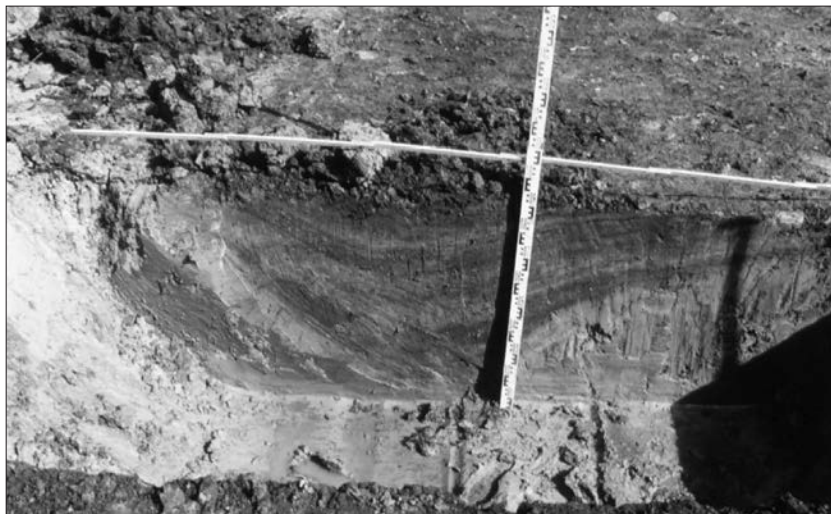
Buitenhof (kavels Hoogkerk, sectie R 58 en 59)

De nieuwe wijk Buitenhof ligt gemiddeld net iets boven 1,5 m onder NAP. Aan de westzijde ligt een brede zandrug, met een top op circa 1 m onder NAP. Het gebied bestaat uit grasland op klei, doorsneden door noord-zuid verlopende sloten. De oorspronkelijke zuidgrens van het verkavelingspatroon was de 'Woldsloot', de grens met het veengebied van Eelderwolde, maar hier ligt nu de A 7. Het veengebied van Eelderwolde heeft in tegenstelling tot dat van de kleigebieden in het noorden, een verkaveling van smalle, diepe kavels. De vindplaats zelf bestond uit een lichte, ronde welving met een hoogte van circa 1 m onder NAP, in het terrein dat verder redelijk vlak is. In molshopen werden kogelpotscherven gevonden, die het vermoeden van een soort huiswierde bevestigde. De vindplaats wordt doorsneden door een van de noord-zuid sloten en door een hogedruk-gasleiding van de Gasunie parallel daaraan. Het terrein is in vier kwadranten opgegraven, van elkaar gescheiden door dammen en de sloot.

5. Roeleveld 1974, 68-75 en plate III, profielen K-K' en L-L'.

6. Ibidem, 73.

Onder de bouwvoor, in dit geval een verploegd mengsel van zandige klei en veen, werd een 5 tot 15 cm dikke laag veen aangetroffen. Hierin werden veel kogelpotscherven gevonden. Onder de veenlaag bevond zich een vette klei met gele vlekken: zogenaamde kattenklei. Dit is een kalkarme klei, waarin organisch materiaal door de werking van bacteriën, onder zuurstofloze omstandigheden is omgezet in o.a. ijzersulfide. Deze klei is erg zuur en kan goed zijn ontstaan in een met riet begroeide omgeving, bijvoorbeeld aan de basis van een later veenpakket. Ingesneden in deze klei werden sporen van twee dichtgeslibde natuurlijke geulen aangetroffen: een, de oudste, lag onder het veenlaagje (afb. 2); de ande-

Afb. 2. Doorsnede door de oudste geul, opgraving Peizerweg. Foto: St. M & M en gemeente Groningen.

Afb. 3. Doorsnede door een waterput, opgraving Peizerweg. Foto: St. M & M en gemeente Groningen.

re sneed door het veenpakket heen. De vulling van beide bestond uit venige klei en zachte (ongerijpte), schone kleilagen, terwijl de jongste geul bovenin een pakket gerijpte, zandige klei bevatte. Die laatste geul doorsneed bovendien een oudere, gegraven kuil.

Afb. 4. Kuil met een venige rand en zandige klei in het centrum, opgraving Peizerweg. Foto: St. M & M en gemeente Groningen.

Afb. 5. Selectie van het gevonden aardewerk, opgraving Peizerweg. Datering: 11de/12de eeuw, opgraving Peizerweg. De randscherf (bij het pijltje) dateert van rond het begin van de jaartelling. Foto: Centrale Fotodienst, Rijksuniversiteit Groningen.

Grondsporen van menselijke hand werden onder het veenlaagje aangetroffen: diverse kuilen van redelijk forse afmetingen en een waterput (diameter 2,1 m, onderzijde 2,2 m onder NAP, afb. 3). Aan de randen en op de bodems van vrijwel alle kuilen en ook de waterput bleek zich veen te bevinden (afb. 4). Opmerkelijk was het ontbreken van kleine grondsporen, zoals paalkuilen. De grondsporen bevatten veelal scherven van kogelpotten (afb. 5), hout en opvallend genoeg enkele turven. De kogelpotscherven dateren de bewoning op deze plek in de 11de à 12de eeuw. Opmerkelijk was de vondst van een randscherf met de aanzet van een oor, die dateert van rond het begin van de jaartelling.

Omdat de welving in het land een natuurlijke oorsprong had bleef de vraag hoe uit de aangetroffen grondsporen een woonplaats gereconstrueerd kon worden. Het antwoord ligt verscholen in het veenlaagje, waarin zich dezelfde soort kogelpotscherven bevonden als in de grondsporen daaronder. Dit gevoegd bij de vondst van turven in enkele kuilen, de venige rand van veel kuilen en de aanwezigheid van katteklei, leidt tot de conclusie dat er in de 11de/12de eeuw bewoning moet zijn geweest op veen. Monsters van organisch materiaal uit de waterput zijn door Dr. J. Schelvis onderzocht op de aanwezigheid van mijten (kleine spinachtigen)⁷. Van de talloze soorten mijten is vooral de groep van de zogenaamde mosmijten algemeen voorkomend. Binnen die groep zijn er soorten aan te wijzen die erg gebonden zijn aan bepaalde milieus. Opvallend is de dominantie van *limnozetes ciliatus*, die specifiek is voor levend hoogveen. Andere aangetroffen soorten onderbouwen deze milieuindicatie. De dikte van het veen is niet meer na te gaan, maar zal 2 à 3 m hebben bedragen.

Blijft de vraag wat de mensen destijds op het veen hebben gedaan. Zijn het veehouders geweest, zoals wel wordt verondersteld voor de bewoners van de veenterpjes ten zuiden van de Woldslot, of heeft men hier veen gestoken en/of rogge verbouwd? Zijn de kuilen gegraven om van onder het veen vandaan klei te winnen voor het aansmeren van de vlechtwerkwanden van houten huizen? De aanwezigheid van turfjes geeft de suggestie dat die hier gestoken zijn en een toekomstige analyse van stuifmeel en zadenmonsters kan uitsluitsel geven over de verbouw van rogge. Waarschijnlijk is dat het veen door ingrijpen van de mens, het ontwateren, afgraven en eventueel verbranden van veen, is aangetast. Daardoor kon het, samen met de woonplaatsen, wegspoelen, toen in de late Middeleeuwen de zee via de voormalige Lauwerszee en het Reitdiep in het land inbrak (Duinkerken IIIb transgressieve periode). Diepe geulen werden in het achterland ingesneden, waardoor veen werd afgevoerd en zandrijke klei aangevoerd, die nu aan het oppervlak ligt. Een zijtak van zo'n geul werd in de opgraving aangesneden, de vermoedelijk hoofdgeul is in de zomer van 1996 aan de oostflank van de westelijke zandrug waargenomen (afb. 6). Vermoedelijk betreft het hier het (oorspronkelijke) Eelderdiep.

Begin 1996 werden direct ten zuiden van de Peizerweg (Kavel R 56) wederom kogelpotscherven aangetroffen. Ook deze lagen in een venig laagje, het restant van hetzelfde veenpakket. De enige grondsporen waren sloten uit de periode rond 1900 en enkele komvormige kuilen, die als natuurlijke kolkaten zijn geïnterpreteerd.

7. Schelvis 1996.

Afb. 6. Doorsnede door een hoofdgeul, aan de oostzijde van de zandrug, ten noorden van de A7, aan de westkant van de wijk Buitenhof. Aan de rechterzijde is de geul in het zand ingesneden. Foto: St. M & M en gemeente Groningen.

De Helden (Hoogkerk sectie B2 590 en 710, en B1 28 en 31)

Het gebied van de beide Helden is eveneens laaggelegen: rond 0,8 m onder NAP in het zuiden en langzaam oplopend tot circa 0,2 m onder NAP ten noorden van de Friesestraatweg (gegevens topografische kaart van Nederland, blad 7 west, uitgave 1983). De geologische opbouw van deze polder is goed vergelijkbaar met die in Buitenhof. Het pleistocene zand bevindt zich hier op circa 3,80 m onder NAP, waarop een kleilaag tot 0,85 m onder NAP. Deze klei dateert van vóór het begin van de jaartelling. Op deze klei ligt net als in Buitenhof een venige laag, die hier en daar wordt voorafgegaan door een aantal dunne venige kleilaagjes. Dit wordt wel gezien als een oorspronkelijk begroeiingsniveau. Het veenlaagje van maximaal 10 cm dikte, is het restant van een veel dikker pakket, dat laat in de Middeleeuwen moet zijn weggeslagen. Bovenin het venige laagje bevindt zich veel scherf- en ook botmateriaal. Het is dit verspoelde materiaal dat in molshopen of ondiepe afgravingen wordt aangetroffen, maar geen garantie geeft voor bewoningssporen. De laatste natuurlijke afzetting, een zandige klei is vrijwel geheel in de bouwvoor opgenomen. Slechts hier en daar en vooral in nagezakte opvullingen van kuilen en waterputten werd deze nog waargenomen.

Miedema meldt van twee vindplaatsen, de kavels B2 590 (7Dn1) en 710 (7Dn2), dat daar boerderijen gestaan hebben. In de boringen zouden bewoningssporen zijn aangetroffen en verder op de terreinen kogelpotscherven. Helaas zijn deze scherven weggegooid en niet meer voor onderzoek beschikbaar. Vermoedelijk betreft het oudtijds verspoeld materiaal. Miedema schikt beide vindplaatsen onder de term 'recent verlaten huisterpen'. Site B2 590 bleek onder een tarastort verdwenen en bovendien al voor het storten vergraven. De andere plek leverde sloten, een dobbe, funderingen en een kelder uit het einde van de 18de eeuw op. Gezien het aardewerk dat daarmee in verband kan worden gebracht moet de boerderij in de 19de eeuw al weer zijn verdwenen. Opmerkelijk genoeg

Afb. 7. Enkele vondsten van de kavels B1 28 en 31. Datering: 11de/12de eeuw. Bij het pijltje ligt het fragment van een bodem van een pot van rond het begin van de jaartelling. Foto: Centrale Fotodienst, Rijksuniversiteit Groningen.

kon op deze plaats geen opgeworpen hoogte worden getraceerd. Mogelijk is deze bij het aanleggen van een vijver, direct ten zuiden van de vindplaats al verdwenen. Onder het bekende venige laagje werden grondsporen aangetroffen, die met de achttiende-eeuwse bewoning niets van doen hadden: rechthoekige kuilen met een venig randje; veel ronde, loodrecht naar beneden gegraven waterputten (vaak met mest gevuld, diameter 60 tot 100 cm) en enkele sloten. Het vondstmateriaal hieruit is tamelijk divers en dateert uit ongeveer de 11de/12de eeuw. Het betreft kogelpotten, enkele houten voorwerpen, maar ook ijzerslakken, verbrand huttenleem en een enkel turfje (afb. 7). Het totaal van de vondsten oogt iets jonger dan dat van de Peizerweg-opgraving, vanwege het veelvuldiger voorkomen van aardewerk uit Pingsdorf (Oost-België).

Hetzelfde beeld leverde ook de opgraving op de kavels B1 28 en 31, 400 m ten westen van vindplaats Dn2 op kavel B2 710: rechthoekige kuilen en ronde, diepe waterputten (afb 8). Ook het vondstmateriaal is vergelijkbaar, qua vorm, samenstelling en ouderdom. Op een uitzondering na, in een ondiepe kuil werd op de laatste opgravingsdag een bodem van een pot van 'terpaardewerk' gevonden, te dateren rond het begin van de jaartelling.

Uit een van de waterputten is eveneens een grondmonster bekeken op de aanwezigheid van mijten⁸. Hierin waren ten opzichte van het monster van de Peizerweg geen mijten aanwezig, die specifiek zijn voor hoogveen, maar des te meer voor een open, drassig milieu (moerasachtige omstandigheden) met een duidelijke zee-invloed. Mogelijk is ten tijde van de bewoning het veenpakket ten noorden van Hoogkerk aanmerkelijk dunner geweest dan dat van de Peizerweg, en is de invloed van eb en vloed hier duidelijk merkbaar geweest. De relatief grote hoeveelheid waterputten kan daar ook op duiden. Er zou vrij snel verzilting van het grondwater opgetreden kunnen hebben, zodat gebruik gemaakt moest

8. zie noot 7.

Afb. 8. Twee foto's van de waterput op kavel B1 31. De vulling van de put is ingezakt. Op de bodem van de put bevonden zich enkele kogelpotten. Foto: St. M & M en gemeente Groningen.

worden van twee putten tegelijkertijd: een voor vee (beetje brak) en een voor de bewoners, waarin regenwater werd opgevangen⁹.

Misschien zouden we de conclusie mogen trekken dat de lijn tussen de kavels B2 710 en B1 28 en 31 de ontginningsbasis is voor de 11de/12de-eeuwse ontginning van het veen. Deze lijn mag niet in verband worden gebracht met het Klief(t)diep. Bij het verleggen van de vijver ten zuiden van vindplaats B2 710 werden ten zuiden van de vroegere plaats van het diep evenoude kuilen en waterputten waargenomen. Toekomstig opgraafwerk zal hierover in de toekomst wellicht opheldering brengen.

In 1996 is het gehele terrein van De Helden archeologisch verkend en zijn enige tientallen grondboringen verricht. Hierbij is gebleken dat naar het noorden toe het venige laagje dunner wordt en ook niet altijd meer aanwezig is. In veel gevallen is het in de bouwvoor opgenomen. sporen van bewoning op het veen zijn, anders dan de al opgegraven plekken niet meer gevonden. Op zich is dat niet vreemd, omdat deze plaatsen zich niet verraden door een opvallende verhoging in het terrein. De overige woonplaatsen in De Helden liggen, voor zover op grond van enkele grondboringen kon worden geconstateerd, vrijwel allemaal op het venige laagje. Uitzondering daarop vormen twee wierden ten noordwesten van Vinkhuizen, die gezien het daar gevonden aardewerk teruggaan in de tijd van rond het begin van de jaartelling.

Nieuw licht

Van de bekende Duitse kloosters van Fulda en Werden zijn verschillende goederlijsten overgeleverd, waaruit blijkt dat zij veel grondgebied in bezit hadden in de huidige provincie Groningen¹⁰. Deze liggen niet alleen in de kleilandschappen, maar ook in de 'wold'gebieden, ten oosten en ten westen van de stad. Voor ons gebied zijn uit een goederenlijst van het klooster Werden de niet precies te lokaliseren namen Linuurd, Lieuwerd, en Linuurthurouualda, Lieuwerderwolde, van belang. Enerzijds omdat met de vermelding van die namen in de periode 1040-1060 voor het eerst bewoning uit een schriftelijke bron wordt bevestigd, anderzijds omdat het achtervoegsel '-walda', een (nu verdwenen) veengebied aangeeft. Ligtingdag veronderstelt dat het tweede toponiem gezocht moeten worden in de omgeving van Hoogkerk en Leegkerk. Reden daarvoor is een oorkonde uit circa 1335, waarin melding wordt gemaakt van ingezetenen van 'Nortliuwarthrawaldt', 'dominus Duido, rector ecclesie (pastoor) de Sutliuwarthrawolt' en 3 pastoors, waaronder Duido, van de plaatsen 'Luitwerthawalt' en Peize¹¹. Omdat volgens de oorkonde Lieuwerderwolde in Hunsingo ligt - Hoogkerk en Leegkerk liggen daar ook - en, volgens Ligtingdag zowel Sut- als Nortliuwarthrawaldt een kerk hebben, zal Sutliuwarthrawolt overeen komen Hoogkerk en Nortliuwarthrawaldt met Leegkerk. Beide plaatsen bezitten die kerk nog steeds. Het gedeeltelijk romano-gotische schip van de kerk van Leegkerk wordt gedateerd tussen 1225 en 1250¹². De kerk staat op een lage heuvel. Tijdens de restauratie zijn hierin opgravingen verricht door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Deze heuvel zou volgens de opgraver, H. Halbertsma, zijn opgeworpen als woon-

9. Met dank aan Nathalie Vossen (St. Monument en Materiaal) voor deze suggestie.

10. Ligtingdag 1995, 48-97.

11. Ibidem, 77.

heuvel, blijkens de talrijke daarin aangetroffen kogelpotscherven uit de 12de/13de eeuw. De kerk van Hoogkerk is nu grotendeels uit de vroege 16de eeuw, maar bevat nog delen van de oudste kerk uit omstreeks 1200¹³.

Op 1 en 3 juli 1264 voert Paus Urbanus IV enige correspondentie met de abt van het Cisterciënzer klooster te Aduard over het beheer van de kerk van Linwertherawalda¹⁴. Waarschijnlijk wordt hiermee Leegkerk bedoeld. Op het gebied van de waterhuishouding meldt een overeenkomst van 28 april 1313 tussen de abdijs van Aduard en de 'silvestene' (zijlvesten) van Liuwerdewolde, Pedzie (Peize) en Rother- en Fokeswolde, over een "nijen sile (soort sluisje), dat we tosaemene leget hebben in de steede, dhe heet de Arbere, ende oock van den diepe, dat to den sile gat". Kennelijk vergt de waterhuishouding van het gebied enige organisatie in de vorm van zijlvesten en ook het nodige onderhoud. Het diep is vrij zeker het zuidelijk gedeelte van het Aduarderdiep, bestaande uit de Hunsinge en een gegraven gedeelte vanaf de Nije brug tot de Arbere. De Arbere en de zijl liggen in de richting van Aduard¹⁵.

Als we de geologische en bodemkundige gegevens uit de opgravingen naast de conclusies van Roeleveld leggen, dan is sprake van een verschil voor wat betreft onze interpretatie van een verdwenen veenpakket. Mogelijk heeft Roeleveld daarvoor geen, of onvoldoende aanwijzingen gehad, of heeft hij zich voor het gebied westelijk van de stad te veel laten leiden door gegevens uit het gebied ten noorden van de stad¹⁶. Zeer waarschijnlijk heeft het veengebied zich niet tot dat gebied uitgestrekt. Evenmin is iets te zeggen over de rand van het voormalige veen in noordelijke dan wel westelijke richting. Toekomstig onderzoek zal daarin misschien duidelijkheid verschaffen.

De basis van ons venige laagje, dat overeenkomt met de basis van het oorspronkelijke veenpakket komt goed overeen met Roelevelds onderste vegetatieniveau. Op dit niveau zal zeker bewoning mogelijk zijn geweest, getuige de vondst van een kuil met enkele scherven in de inhoud, op kavel B1 31 en twee verhoogde woonplaatsen ten noordwesten van Vinkhuizen, met vondstmateriaal uit het begin van de jaartelling. Na die tijd, de eerste eeuwen na de jaartelling, zal de veengroei zijn gestart, om af te breken met de eerstvolgende bewoningsperiode.

Voegen we alle gegevens tezamen, de bodemkundige, de geologische, de archeologische, historische en bouwkundige, dan kan de volgende conclusie getrokken worden. In de 11de eeuw en waarschijnlijk al wel eerder is, ten noorden van Hoogkerk sprake van bewoning op een zich zuidwaarts uitstrekkend veengebied. Dit gebied, in de omgeving van Leeg- en Hoogkerk heet Lieuwerderwolde. Van noord naar zuid wordt dit veengebied ontgonnen, waarbij de ontginningssassen ongeveer oost-west liggen. In de 11de/12de eeuw ligt deze ten noorden van Hoogkerk, iets later ten zuiden van de Peizerweg. Vanaf de 12de/13de eeuw bevindt de bewoning op veen, op veenterpjes zich in het veengebied ten zuiden van de huidige snelweg A 7. Als gevolg van het steken van veen en mogelijk de verbouw van

12. Halbertsma 1971a; Halbertsma 1971b, 81-82.

13. "Hervormde kerk".

14. Blok e.a. 1899, 89-90, nrs 136-138.

15. Zie: Siemons 1974, 35.

16. Hier wordt bedoeld op de opgravingen in Paddepoel, waar sprake is van kleiafzettingen en geen gegevens voor een verslagen veenpakket zijn aangetroffen. Zie: Roeleveld 1974, 72-75, fig 37 en 38.

rogge en daarmee samenhangende ontwatering zal het veen zijn ingeklonken en geoxideerd, voor zover het niet werd afgegraven of verbrand. Voor het gebied ten noorden van de A 7 heeft dit tot gevolg dat de top van het veen zo laag kwam te liggen dat, globaal in de 12de eeuw, het resterende veen met de bewoningssporen daarop door zeewater kon worden weggeslagen¹⁷. Hierbij moet rekening worden gehouden met een gefaseerd wegspoelen van het veen, beginnend aan de noordrand en eindigend ten zuiden van de Peizerweg. Dit water liet een zandige klei na. Rond 1200 nam men een tweede middeleeuwse ontginning ter hand, ditmaal van een kleigebied. De eerste ontginningsbasis was ditmaal de voormalige Hunsinge, waarvan de oevers waarschijnlijk relatief hoog lagen¹⁸. Langs dit riviertje liggen ook de meeste huiswierden, die waarschijnlijk 13de-eeuws zullen zijn. Later zal het resterende, laagst gelegen gebied vanuit gegraven maren zijn ontgonnen, waarvan de verdwenen boerderijen lang het huidige Klief(t)diep (vroeger Vinkemaar) misschien getuigen. Uit dezelfde tijd, rond 1200, zullen de nederzettingen Hoog- en Leegkerk met bijbehorende kerken dateren, die in de 14de eeuw de oude naam Lieuwerderwolde nog in zich meedragen.

Toekomst

In een periode van tien jaar zal de strook Dorkwerd - A7 ten oosten van Hoogkerk zijn benut om Groningers te laten wonen, werken, winkelen en recreëren. Daarbij worden een aantal archeologische vindplaatsen in het stedenbouwkundig plan ingepast, andere zullen moeten worden opgegraven. Enerzijds een uitdaging voor een nieuw ontwerp voor de eerste na-middeleeuwse bewoning, anderzijds een uitdaging voor nieuw onderzoek en een beter onderbouwde ontwikkelingsgeschiedenis.

Literatuur

- Blok, P.J. e.a. (red.), *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*. Groningen, 1899.
- Casparie, W.A., "Laat-middeleeuwse veenterpen in Neerwolde", in: M. Bierma e.a. (red.), *Terpen en wierden in het Fries-Gronings kustgebied*. Groningen, 1988, 196-213.
- Clingeberg, A.E., "De bodem ten en rond de stad Groningen", in: J.W. Boersma e.a. (red.), *Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*. Bedum, 1990, 17-32 en 29.
- Gottschalk, M.K.E., *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland. Deel 1: de periode voor 1400*. Assen, 1971.
- Halbertsma, H., "Juweel van oude bouwkunst" in: *Nieuwsblad van het Noorden*, d.d. 13.3.1971.
- Halbertsma, H., "Leegkerk", in: *Archeologische Nieuws, Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, mei 1971, 81-82.
- "Hervormde kerk in Hoogkerk zondag weer in gebruik", in: *Nieuwsblad van het Noorden*, d.d. 26.5.1967.
- Jager, C., *Veenterpen in Neerwolde; het aardewerk van terp nr. 3*. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1990.
- Klungel A.E., "Veenterpen ten zuidwesten van Groningen" in: *Boor en Spade* 17, 1971, 188-197.
- Ligtendag, W., *De Wolden en het water. De lands- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot circa 1870*. Groningen, 1995.
- Miedema, M., *Vijftiendertig eeuwen bewoning ten noordwesten van Groningen*. Dieren, 1984. 3 delen.
- Roeleveld, W., "The Holocene Evolution of the Groningen Marine-Clay District", in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, supplement jaargang 24, 1974.
- Schelvis, J., "Semikwantitatieve analyse van de resten van insecten en mijten (acari) uit vijf bodemonsters uit De Helden en een beerputvulling van de Latijnse School" in: *Scarab-report: nr. 026*. Groningen, 1996.
- Simons, B.W., *Zijlvesten en dijkrechten*. Groningen, 1974.

17. Zie voor overstromingen Gottschalk 1971.

18. Met dank aan R. H. Alma voor het ter beschikking stellen van historische en waterstaatkundige gegevens.